

COLECȚII MUZICALE BIZANTINE INEDITE

2

NICHIFOR CANTUNIARI

Manuscrisul grecesc nr. 129 din Biblioteca „Dumitru Stăniloae”
a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei
- ediție facsimilată -

NICHIFOR CANTUNIARI

Manuscrisul grecesc nr. 129

din Biblioteca „Dimitru Stăniloae” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei

COLECȚII MUZICALE BIZANTINE INEDITE

2

NICHIFOR CANTUNIARI

Manuscrisul grecesc nr. 129 din Biblioteca „Dumitru Stăniloae”
a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei
- ediție facsimilată -

Îngrijire ediție:
prof. univ. dr. habil. Nicolae Gheorghică
CS III dr. Cătălin Cernătescu

Volum apărut cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului Părinte Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Îngrijire ediție: prof. univ. dr. habil. Nicolae GHEORGHÎĂ, CS III dr. Cătălin CERNĂTESCU

Expert tehnoredactare, DTP, design copertă: Mirel MIHĂLĂCHESCU

CANTUNIARI, NICHIFOR

Manuscrisul grecesc nr. 129

din Biblioteca „Dumitru Stăniloae” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei

(ediție facsimilată) / Nichifor Cantuniari.

București: Editura Universității Naționale de Muzică București, 2025

ISMN 979-0-707661-99-4

Exemplar distribuit gratuit în cadrul proiectului cultural „MACAM (Muzici și afecte la curțile aristocratice moldo-valahe)”, cofinanțat de Administrația Fondului Cultural Național.

Proiectul nu reprezintă în mod necesar poziția Administrației Fondului Cultural Național. AFCN nu este responsabilă de conținutul proiectului sau de modul în care rezultatele proiectului pot fi folosite. Acestea sunt în întregime responsabilitatea beneficiarului finanțării.

© 2025 Editura UNMB și Asociația REVIVART. Toate drepturile rezervate.

SCANEAZĂ AICI!

Thomas Apostolopoulos
Atelier de transcriere
a repertoriilor fanariote
din vechea notație

© 2025 Editura UNMB
Str. Știrbei Vodă nr. 33, 010102 București, România
Email: edituraunmb@unmb.ro
www.unmb.ro | www.edituraunmb.ro

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

REPERTORII LAICE PE NOTAȚIE BIZANTINĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE (SEC. XVIII-XIX)¹

Cătălin Cernătescu

Cartea de față constituie unul dintre rezultatele proiectului de cercetare *MACAM (Muzici și afecte la curțile aristocratice moldo-valahe)*, un ansamblu de inițiative culturale derulate între lunile martie și septembrie 2025 de Asociația REVIVART, Universitatea Națională de Muzică din București (UNMB) și Centre for Nineteenth-Century Music Studies (CNCMS), cu sprijinul financiar al Administrației Fondului Cultural Național (AFCN). Lucrarea reproduce în facsimil conținutul manuscrisului gr. 129, aflat la Biblioteca „Dimitru Stăniloae” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, o colecție de cântece fanariote definitivată în anul 1813, la Mănăstirea Golia, de Nichifor Cantuniari (1750–1830), arhidiacon de Antiohia.

Importanța volumului este sporită de prezența unor însemnări în limba greacă, pe f. 3v, aparținându-i lui Costache Negruzzi (1808-1868), care a deținut pentru o perioadă cartea. Scriitorul nota în 1830: „Aceasta aparține lui Constantin Negrutși. Cumpărată în Iași, în 1830, cu o sută de groși”. Un an mai târziu, Negruzzi dăruia colecția, în spiritul amicitiei, profesorului său: „În semn de recunoștință pentru prietenia noastră, (dar de carte) oferit celui mai învățat profesor al meu, Dimitrios din Ithaca. 27 aprilie 1831. C. Negrutși”².

Tipăritura urmărește să faciliteze accesul la una dintre cele mai importante surse muzicale laice din secolul al XIX-lea pentru cei pasionați de investigarea repertoriilor seculare consemnate cu ajutorul notației bizantine. Fiind un remarcabil izvor de muzică veche fanariotă, volumul este conceput ca material de lucru pentru cei care se încumetă să exploreze problematica provocatoare a exegezei repertoriilor laice. Desigur, aceștia ar trebui să consulte mai întâi studiile profesorilor Thomas Apostolopoulos și Kyriakos Kalaitzidis, a căror expertiză în decodificarea repertoriilor profane rămâne de referință³. În acest sens, o resursă valoroasă o constituie cele cinci ateliere de transcriere a unor piese din manuscrisul lui Cantuniari, susținute de profesorul Apostolopoulos pentru studenții

¹ Studiul de față reprezintă o versiune concisă a comunicării intitulată „Between Sacred and Profane: Secular Repertoires with Byzantine Notation in the Romanian Principalities”, pe care am prezentat-o în cadrul conferinței internaționale de muzicologie „Soundscapes in the Balkans: Rethinking Histories, Reflecting Theories and Ideologies”, organizată la Brașov, între 3 și 5 septembrie 2025, sub auspiciile International Musicological Society-RASMB.

² Îi mulțumesc pentru traducere dr. Andrei Țârlescu, specialist în paleografie greacă.

³ Thomas Apostolopoulos și Kyriakos Kalaitzidis, *Rediscovered Musical Treasures: Exegeses of Secular Oriental Music. Part 1*, Editura UNMB, București, 2019.

specializării *Muzică bizantină* din cadrul UNMB. Acestea sunt disponibile pe canalul YouTube al Asociației REVIVART, putând fi accesate prin scanarea codului QR de pe pagina tehnică a acestei cărți.

Pentru cei care se apropie pentru prima dată de subiect și doresc să înțeleagă contextul apariției cântecelor laice în manuscrisele psaltice, urmărind mai cu seamă evoluția fenomenului în Principatele Române de la sfârșitul secolului XVIII până spre finele secolului XIX, am dezvoltat, pe parcursul câtorva pagini, o perspectivă introductivă asupra repertoriilor în discuție, menită să trezească interesul pentru lecturi mai aprofundate.

Pentru a înțelege problematica cântărilor profane notate cu ajutorul sistemului neumatic, este esențial să examinăm mai întâi funcția notației muzicale în tradiția liturgică a Bisericii Răsăritene, precum și parcursul evolutiv al repertoriilor profane.

Notația bizantină, cu toate variantele ei istorice, a fost folosită în Răsăritul ortodox aproape exclusiv în scopul consemnării melodiilor cântărilor sacre. Valorificând imnografia oficială a Bisericii, inspirată din texte biblice sau din lucrări hagiografice, melodiile erau menite să accesibilizeze credincioșilor narativul religios bizantin. Din perspectiva muzicienilor medievali, învățarea notației și a repertoriilor liturgice era un proces îndelungat care se realiza întotdeauna într-o cotutelă ce reflecta binomul mundan-celest al așa-numitei simfonii bizantine. Pe de o parte, ucenicul asculta de autoritatea maestrului, care-i transfera treptat suma cunoștințelor sale și îl încuraja să-și formeze aptitudini complexe de scris-citit muzical, pe de altă parte, atât învățăcelul, cât și maestrul, recunoșteau asistența și sprijinul divin în acest proces didactic complicat. Începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea, tratatele teoretice încorporează aproape invariabil fraza *Αρχή συν Θεώ αγλώ των σημαδιών της Ψαλτικής Τέχνης* [Început cu Dumnezeu cel Sfânt al semnelor Artei Psaltice].

Pentru funcția importantă de a comunica oamenilor tainele dumnezeiești, către jumătatea secolului al XIV-lea notației bizantine i se atașează înțelesuri teologice profunde.

De pildă, teoreticianul Michael Vlemmydis⁴ proiectează asupra neumelor o simbolistică mistică. Semnele muzicale devin reprezentări ale Sfintei Treimi, ale lucrării lui Iisus Hristos în lume și ale altor evenimente biblice. Cu toate că tratatul nu a fost intens copiat, fiind mai degrabă un eseu filosofic asupra muzicii, deci fără o prea mare utilitate practică pentru cântăreții din strane, este de presupus că lucrarea unui cărturar de talia lui Vlemmydis nu a fost ignorată în epocă.

În pofida funcției consacrate de vehicule sonore ale revelației dumnezeiești, la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV și mai ales după căderea Constantinopolului, muzicienii ecleziastici au început să folosească notația bizantină pentru a consemna în manuscrise, uneori, la finalul repertoriilor liturgice, melodii cu texte profane, numite muzici seculare sau *exoteriki mousiki*.⁵ În acest context, prezintă un deosebit interes faptul că unii dintre copiii colecțiilor în care se regăsesc aceste piese erau preoți sau

⁴ Nicolae Gheorghită, „Dimensiunea teologică a semiografiei muzicale bizantine. Tratatul lui Michael Blemmydes”, în: *Clinonicul duminical în perioada post-bizantină (1453-1821). Liturgică și muzică*, Editura Muzicală, București, 2007, p. 113-119.

⁵ Kyriakos Kalaitzidis, *Post-Byzantine Music Manuscripts as a Source for Oriental Secular Music (15th to Early 19th Century)*, trad. Kiriaki Koubaroulis și Dimitri Koubaroulis, Ergon Verlag Würzburg, 2016, p. 17.

monahi, deci slujitori ai Bisericii, pentru care, cel puțin aparent, transcrierea cântecelor lumești cu ajutorul neumelor nu genera neapărat o dilemă de moralitate creștină. Odată deschisă posibilitatea consemnării cu succes a unor cântări care, deși situate în afara sferei sacralului, nu au întâmpinat niciun fel de reacție prohibitivă din partea liderilor Bisericii, interesul față de transcrierea acestor repertorii a devenit din ce în ce mai mare.

În paralel cu notarea unor creații culese, unii compozitori de muzică sacră și-au exersat talentul și în zona muzicii profane. Către 1770, unul dintre marii creatori de muzică de strană, Petros Lampadarios Peloponnesios (c. 1735 – 1778), alcătuiește cele dintâi colecții care conțineau exclusiv muzici profane. Printre primele surse în care sunt notate astfel de repertorii se numără ms. gr. 927 de la Biblioteca Academiei Române din București (BARB), atribuit lui Petros. Dacă în alte caiete autografe a compilat creații personale și cântece otomane de la curtea sultanală, Peloponnesios a dedicat manuscrisul gr. 927 muzicilor fanariote.

Un alt autor de cântece de lume pe notație bizantină, familiarizat cu opera non-religioasă a lui Petros Lampadarios, este arhidiaconul Nichifor Cantuniari (1750-1830) din Antiohia, care a alcătuit la mănăstirea Golia din Iași, în 1813, una dintre cele mai extinse colecții de muzică fanariotă - ms. 129, aflat actualmente în Biblioteca „Dumitru Stăniloae” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.*

În Principatele Române, repertoriile inspirate de cele fanariote și denumite generic cântece „de lume”, au fost îmbrățișate cu entuziasm de cântăreții de strană din metropole (București, Iași), care au început să le transcrie în manuscrisele muzicale la începutul secolului al XIX-lea.

Pe lângă traduceri ale unor piese grecești, cântecele de lume de limbă română valorifică poemele unor literați autohtoni care provin din înalta societate, precum Ienăchiță Văcărescu (1740-1797) sau Costache Conachi (1777-1849). Numeroase creații ale celor doi cărturari au fost incluse în colecții psaltice, cu mențiunea explicită a funcției lor profane, non-liturgice. De exemplu, ms. rom. BARB 3244, o mică culegere de piese profane pe notație psaltică, numește aceste piese „irmoase vesele care se cântă după masă” (f. 1r).

Între inițiativele notabile de conservare a unor repertorii care nu reușiseră să fie fixate în scris se distinge efortul lui Anton Pann (1796/7-1854), celebru compilator și autor de cântece de lume, care, încă din 1830, își exprima intenția de a salva pe calea tiparului textele unor piese pe care oralitatea le deformase până la a deveni greu recognoscibile:

Însă aceste versuri neavându-le tipărite, din mână în mână și din auzite spuindu-le, atât le smintise din calea lor încât mai nici un înțeles nu avea[u] într-însele. Pe aceste[a] în acest chip eu văzându-le, m-am îndemnat și, pe cât am putut, culegându-le, le-am îndreptat. Și ca să nu rămâie puțină mea osteneală în deșert, le-am dat în tipar dimpreună cu glasurile lor alcătuiindu-le pe meșteșugul musichiei, alăturând și câteva versuri politicești, care socotesc că nimănui nu vor fi spre vătămare.⁷

* Vezi John G. Plemmenos, „The Greek Contribution to the Development of Romanian Music: the Case of Nikephoros Kantouniarios of Chios”, în: *Acta Musica Byzantinae* 9, Centrul de Studii Bizantine Iași, 2006, pp. 135-154.

⁷ *Versuri muzicești ce să cântă la Nașterea Mântuitorului nostru I[isu]s H[risto]s, și în alte sărbători ale anului. Compus de Anton Pan[n], profesorul de muzică al Școlii Naționale din București. Tipărite în privilegiata Tipografie din București. 1830.*

Neobosit culegător de folclor urban și un înzestrat compozitor în genul cântecelor de lume, Pann tipărește începând cu 1852 șase broșuri care alcătuiesc „Spitalul amorului sau Cîntătorul dōrului”. Această amplă colecție cuprinde 174 de piese, unele culese din tradiția orală, altele compuse pe versurile unor poeți ai vremii, pe care, de regulă, nu-i nominalizează. Pentru a explica omisiunile auctoriale și a preîntâmpina eventuale acuzații de plagiat, Pann include o notă concisă în care condamnă totodată însușirea nelegitimă a drepturilor de autor asupra unei lucrări, o practică firească în epocă, de care încearcă să se delimiteze:

Către domnii poeți ai poemelor celor noi care se adaogă la toată broșura
Domnilor!

Nu socotiți că pentru ca să mă fac stăpîn peste poemele Dumneavoastră am alăturat dintr-însele în aceste broșuri, ci numai ca să le fac nemuritoare, compuindu-le melodia deocamdată pe Note Bisericești, ca să rămîie ne-uitate Modulile lor după veacuri. Pentru care, după părerea mea, socotesc că nu mă veți învinovăți. Iar dacă nu vă voi însemna numele fiecăruia la Poema sa, nu este vina mea, ci a celor ce le place să se facă plagiați și în locul numelui Poetului scriu pe al său, spre a amăgi pre cei ce îi cred.⁸

În timpul lui Pann, ideea de *authorship* se dovedește a fi destul de flexibilă, lipsită de rigiditatea impusă de normele moderne ale proprietății intelectuale. De altfel, circulația intensă a motivelor, versurilor și melodiilor a dat naștere, inevitabil, unor fenomene ca anonimizarea unei lucrări sau atribuirea eronată a paternității unor creații. În același timp, această flexibilitate a fost însoțită de o serie de practici care au contribuit la diversificarea repertoriilor de lume. În acest sens, un rol important l-au jucat diferitele forme de împrumut și adaptare, precum reutilizarea textului unei melodii pentru o nouă compoziție sau, invers, asocierea unei melodii deja cunoscute cu un text diferit.

În timp ce majoritatea pieselor abordează tematica sentimentală, un procent relativ redus explorează ritualurile sociale asociate cu viața urbană, precum convivialitatea, distracțiile cotidiene și formele de petrecere a timpului liber. În această categorie se înscriu și cântecele de lume cu tematică bahică, uneori provenite din surse surprinzătoare. Un exemplu remarcabil de astfel de sursă este o lucrare parodică, datînd din jurul anului 1836, scrisă probabil de un slujitor al Bisericii. Este vorba despre „Canonul bețivilor” (ms. rom. BARB 4309)⁹, o versiune satirică a unor secvențe liturgice, concepută ca o critică acidă la adresa celor căzuți în patima beției.

Textul satirei este alcătuit după tiparul utreniei bizantine, imitînd cântările-model din Canonul Bunevestiri, dar substituind solemnitatea religioasă cu ironii incisive despre excesele bahice și comportamentele necucernice asociate acestui viciu:

Canonul sau lauda celor ce nu le place apa, care să cîntă de la vremi peste tot anul

Podobie glas Δ (4): *Ανοίξω το στόμα μου*, pe Δ (4), fără irmos

Stih: Bucură-te, cunoscătorule al vinurilor după fețe, bucură-te.

Cînd văz fața vinului că este bună și profiră, frumoasă și roșie, îmi saltă inima, bucurîndu-mă, îmi lasă gura apă de pofta băuturii, de dorul suptului (ms. rom. BARB 4309, f. 2r).

⁸ Anton Pann, *Spitalul amorului sau Cîntătorul dōrului*, broșura I, ediția a II-a, București, 1852, pp. 7-8.

⁹ Despre această lucrare vorbește mai întîi N. A. Ursu, „În laboratorul literar al lui Anton Pann”, în: *Studii și cercetări lingvistice*, 1993, anul 44, nr. 3, pp. 263-269.

Autorul satirei deslușește tâlcul moral al neobișnuitului canon pentru cei ce s-ar putea indigna de o asemenea creație:

Că de s-au și făcut canon bețivilor, însă în chip spre rîs și spre batjocură s-au făcut, ca tot omul văzînd lucrurile cele necuvioase care curg din beție, să se ferească tare de băutura multă ca să nu să facă de batjocură și de rîsul oamenilor (ms. rom. BARB 4309, ff. 9v-10r).

Canonul menționat, copiat în colecții încă din 1823 (ms. rom. BARB 4833), constituie, probabil, sursa lucrării versificate a lui Anton Pann, „Îndreptătorul bețivilor” (1832). Această lucrare, cu caracter moralizator și umoristic, pare să fi inspirat și câteva piese din „Spitalul amorului”, precum „Nimic nu-i ca vinul” sau „Bine este totdeauna să bem”:

Fără a fi neapărat acaparate de erotism sau trivialități, cântecele de lume se remarcă prin diversitate tematică, orientându-se și către subiecte mai serioase, precum patriotismul - adesea exprimat într-un registru ușor xenofob -, anxietatea post colonială sau dinamica geopolitică a regiunii. O piesă aflată în ms. 181 de la Arhivele Statului din Iași, un codex din prima jumătate a secolului al XIX-lea, relatează o situație de agresiune statală, încheiată cu o pace impusă și cu cedări de teritorii, într-un mod care amintește izbitor de evoluția unor conflicte contemporane:

Că acest mare bărbat/ Fiind cel întâi de sfat/ Ministru împărătesc/ Și feldmarșal ostășesc/ Vitejilor cel mai mare/ Al Rusiei cel mai tare/ De care-ntr-această vreme/ Mulți siliți sînt a se teme/ După ce s-au ostenit/ Ca un comandir vestit/ Și-au supus, și-au biruit/ Și cetăți au risipit/ [...] Au prins într-acele străji/ Vrajmașii lui cei mai viteji/ Și-au cerut să facă pace/ Neavînd ei ce mai face” (ms. rom. ANI 181, ff. 20v-21r).

Melodiile din colecția de la Iași au fost culese, alcătuite și exghisite de ierodiaconul Nectarie Frimu (†1856), ajuns ulterior episcop vicar la Huși. Fiind și moldovean, dar și călugăr, muzicianul și-a îndreptat atenția atât spre piese care amintesc de plaiurile natale („O, Moldavie, iubită”), cât și spre creații care reflectă viața monahală - tematică rar întâlnită în sursele laice - precum „O, preafrumoasă pustie” sau „Pe valea mănăstirii”:

În timp ce colecția lui Nectarie Frimu nu s-a bucurat de popularitate în Moldova, tipăritura lui Anton Pann a circulat intens pe parcursul secolului al XIX-lea. Ucenicul brașovean al lui Pann, George Ucenescu (1830-1896) a continuat eforturile începute de acesta, augmentând considerabil repertoriul cântecelor de lume. Ms. rom. BARB 3497, definitivat către 1880, este cea mai extinsă colecție de limbă română de acest fel, numărând peste 1100 de pagini și conținând nu mai puțin de 567 de piese.

Concluzii

Repertoriile de muzică profană notate cu ajutorul sistemului neumatic bizantin reflectă o cultură muzicală dinamică, în care granițele dintre fluiditatea tradiției orale și rigiditatea codificării scrise sunt constant supuse unui proces de negociere și reinterpretație. Implicarea muzicienilor ecleziastici în procesul de transcriere și transmitere a muzicii de lume indică o relație mult mai complexă între cultura sacră și cea profană decât se presupune în mod obișnuit. Această interacțiune a favorizat

circulația și diversificarea repertoriilor, fără a compromite autoritatea spirituală a notației bizantine. Cântecul notat în acest sistem oferă o perspectivă valoroasă asupra mentalului și sentimentalului epocii, abordând teme variate, de la dragoste, la critică socială și patriotism. Aceste creații funcționează ca veritabile documente culturale, completând sursele istorice și literare ale secolului al XIX-lea și contribuind la o înțelegere mai nuanțată a imaginarului individual sau colectiv. Aducând în prim-plan o zonă de nișă a creației muzicale, studiul acestor repertorii este esențial pentru înțelegerea peisajului sonor al epocii moderne timpurii.